

O'ZBEKISTONDA MAHALLA TIZIMINING IJTIMOIIY AHAMIYATI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI СОЦИАЛЬНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ МАХАЛЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ THE SOCIAL SIGNIFICANCE AND DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS OF THE MAHALLA SYSTEM IN UZBEKISTAN

Marksov Umarbek Abdurashid og'li

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi 1-
bosqich talabasi*

Saparbayev Rustam Tursinbayevich

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Siyosatshunoslik va ma'naviyat
asoslari kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida mahalla tizimining ijtimoiy ahamiyati va uning jamiyatdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Mahalla institutining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi roli, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi funksiyalari hamda zamonaviy rivojlanish xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijasida mahalla tizimining ijtimoiy boshqaruvdagi samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: mahalla, ijtimoiy institut, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy barqarorlik, o'zini o'zi boshqarish

Аннотация: В статье анализируется социальная значимость системы махалли в Республике Узбекистан и её роль в обществе. Рассматриваются функции махалли в обеспечении социальной стабильности, формировании гражданского общества и развитии местного самоуправления. Обосновывается эффективность махаллинской системы как социального института.

Ключевые слова: махалла, социальный институт, гражданское общество, социальная стабильность

Abstract: This article analyzes the social significance of the mahalla system in Uzbekistan and its role in society. The functions of mahalla in ensuring social stability, developing civil society, and local self-governance are examined. The effectiveness of the mahalla system as a social institution is substantiated.

Keywords: mahalla, social institution, civil society, social stability

O'zbekiston Respublikasida mahalla tizimi tarixiy shakllangan va milliy qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy institut hisoblanadi. Ushbu tizim fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish shakli sifatida jamiyat hayotida muhim o'rin egallaydi. Mustaqillikdan so'ng mahalla tizimining huquqiy asoslari mustahkamlanib, uning jamiyatdagi funksional ahamiyati yanada oshdi [1].

Mahalla tizimi nafaqat ijtimoiy muammolarni hal qilish vositasi, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida ham namoyon bo'ladi. Dunyo siyosatshunosligida mahalla tizimi O'zbekistonning o'ziga xos fuqarolik boshqaruv modeli sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg'otmoqda — chunki u G'arbning vakillik demokratiyasi modelidan ham, Sharqning ierarxik boshqaruv tizimlaridan ham farq qiladigan uchinchi yo'lni ifodalaydi [2].

Ushbu maqolaning maqsadi — mahalla tizimining ijtimoiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning zamonaviy rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va 'Yangi O'zbekiston — 2030' strategiyasi kontekstida yangilanayotgan rolini ko'rsatishdan iborat.

Mahalla institutiga oid ilmiy adabiyotlarni uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhni sovet davrida shakllangan mahalla tadqiqotlari tashkil etadi — ularda mahalla asosan an'anaviy marosimlar o'tkaziladigan joy sifatida ta'riflangan [3]. Ikkinchi guruh — 1991-yil mustaqillikdan keyingi davr tadqiqotlari bo'lib, Ilkhamov (2001), Kandiyoti (2007) kabi g'arb olimlari mahallaning davlat nazorati va fuqarolik erkinligi o'rtasidagi ziddiyatli tabiatini o'rgangan [4]. Uchinchi, eng yangi guruh — 2017-yildan boshlanib, Mirziyoyev islohotlari davrida mahallaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vositasiga aylanishi jarayonini kuzatuvchi tadqiqotlardir [5].

Metodologiya jihatidan ushbu maqola qiyosiy tahlil, normativ-huquqiy tahlil va rasmiy statistik ma'lumotlarni umumlashtirish usullariga asoslanadi. Tadqiqotda O'zbekiston Prezidentining farmon va qarorlari, Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, UNDP va Jahon banki hisobotlari hamda muallif tomonidan 2023–2024-yillarda Nukus shahrida o'tkazilgan ekspert suhbatlari manba sifatida foydalanilgan.

Mahalla so'zi arabcha 'mahall' (joy, manzil) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, O'rta Osiyo shaharlarida IX–X asrlardan boshlab iqtisodiy va ijtimoiy hamjamiyat birligi sifatida shakllanganligini tarixiy manbalar tasdiqlaydi [6]. O'rta asrlarda mahallalar kasb-hunarmandchilik ixtisosligiga ko'ra tashkil topgan — temirchilar, kulollar, to'quvchilar mahallalari mavjud bo'lgan. Bu tarixiy an'ana mahallaning ijtimoiy kapital va hamjihatlik modeli sifatidagi noyob tabiatini belgilaydi.

Sovet davrida mahalla tizimi rasman tarqatib yuborilmagan, ammo uning vakolatlari cheklangan. 1970–80-yillarda 'xotin-qizlar qo'mitalari' va 'ko'cha qo'mitalari' nomi ostida yarim-rasmiy holda faoliyat yuritdi. Mustaqillik arafasida esa mahalla jamiyat uchun tabiiy murojaat joyi bo'lib qolgan edi [3].

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin mahalla tizimining huquqiy asoslarini shakllantirish izchil amalga oshirildi. Asosiy huquqiy hujjatlar quyidagilardir:

Yil	Hujjat	Asosiy mazmun
1993	'Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida' Qonun	Mahallaning dastlabki huquqiy maqomi belgilandi

«ILM-FAN FIDOYISI»

ILMIY-AMALIY KO'RIK TANLOVI

1999	Qonunning yangi tahriri	Mahalla vakolatlari kengaytirildi, moliyaviy mustaqillik berildi
2019	'Mahalla va oila' to'g'risidagi Qonun	'Mahalla va oila' vazirligi tashkil etildi, mahalla vakolatlari kuchaytirildi
2022	'Faol mahalla' dasturi	'Yettilik' tizimi joriy etildi, 100+ xizmat mahallaga tushirildi
2024	Prezident farmoni (14-oktabr)	33 ta tuman, 330 ta 'og'ir' mahalla belgilab, maxsus islohotlar boshlandi

1-jadval. Mahalla tizimining huquqiy rivojlanishi (1993–2024)

Mahalla tizimining eng ko'zga ko'ringan ijtimoiy natijasi kambag'allikni qisqartirishdagi bevosita roli hisoblanadi. So'nggi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 'Faol mahalla' dasturi doirasida joriy etilgan 'yettilik' vertikal tizimi orqali:

'Mahallada "yettilik" tizimi joriy qilinib, kredit, subsidiya, kompensatsiya, moddiy yordam ajratish kabi 100 dan ziyod xizmatlar mahalla darajasiga tushirilgani hisobiga 7,5 million fuqaro kambag'allikdan chiqdi, ishsizlik darajasi 2 barobar qisqardi. Shuningdek, 3,5 ming mahalla qiyofasi zamonaviy ko'rinishga keldi.' — Prezident Sh.M. Mirziyoyev (2024-yil 14-oktabr yig'ilishi)

Bu ko'rsatkichlar mahallaning boshqaruv tizimiga integratsiya qilinishi ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga olib kelayotganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Jahon banki ma'lumotlari bo'yicha O'zbekistonda qashshoqlik darajasi 2018-yilgi 17,4% dan 2023-yilga kelib 11% gacha kamaygan — bu kamayishning muhim qismi mahalla orqali amalga oshirilgan manzilli yordam dasturlari bilan bog'liqdir [7].

So'nggi yillarda joriy etilgan uch daftar tizimi mahallaning ijtimoiy diagnostika va yordam ko'rsatish mexanizmini tubdan o'zgartirdi [8]. Ushbu tizimlar natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

Tizim nomi	Qamrov ob'ekti	Asosiy mexanizm
'Temir daftar'	Nochor va kam ta'minlangan oilalar	Subsidiya, moddiy yordam, ish bilan ta'minlash
'Ayollar daftari'	Ijtimoiy yordamga muhtoj ayollar	Kasb-hunar o'qitish, tadbirkorlik kreditlari
'Yoshlar daftari'	Ishsiz, ta'limsiz yoshlar (16–30 yosh)	Bandlik, o'qitish, huquqiy yordam

2-jadval. Mahalla orqali amalga oshiriladigan manzilli yordam tizimlari

2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda 5 milliondan ziyod aholini daromadli qilish, 1,5 million kishini kambag'allikdan chiqarish rejalashtirilgan [9]. Bu raqamlar mahalla tizimining nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy rivojlanishning asosiy dastagi ekanligini ko'rsatadi.

Mahalla tizimida oqsoqollar instituti alohida o'rin tutadi. Oqsoqollar jamiyatda hurmatga sazovor, tajribali shaxslar bo'lib, ular nizolarni hal qilish, yoshlarni tarbiyalash va an'anaviy qadriyatlarni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy kapital nazariyasi (Putnam, 1993) nuqtai nazaridan oqsoqollar — bu bridging capital (ko'priq kapital) va bonding capital (bog'lovchi kapital) ikkalasini ham tashuvchi noyob ijtimoiy aktyor hisoblanadi [10].

Oqsoqollar ishtirokida ko'plab ijtimoiy masalalar tinch yo'l bilan hal etiladi. Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda fuqarolararo nizolarning taxminan 60–70% mahalla darajasida, sud ishtirokisiz hal etiladi — bu esa sud tizimiga tushadigan yukni sezilarli kamaytiradi va ijtimoiy munosabatlarda ishonch darajasini yuqori ushlab turadi [11].

Zamonaviy sharoitda mahalla tizimini raqamlashtirish jarayonlari jadallashmoqda. O'zbekiston hukumati 2023-yilgi davlat dasturida mahallalar infratuzilmasini rivojlantirishga Davlat byudjetidan 4 trillion so'm ajratdi [6]. Bu raqamlashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda:

- E-mahalla portali: fuqarolar murojaatlarini onlayn qabul qilish va kuzatish;
- 'Mahalla' mobil ilovasi: xizmatlar, murojaatlar, ma'lumotlar bazasi;
- Subsidiyalarning yagona elektron platformaga o'tkazilishi (2023-yil 1-sentabrdan);
- 'Mahalla' telekanali HD formatiga o'tkazilishi (2025-yil, 20 mlrd so'm mablag' bilan).

Raqamlashtirish nafaqat xizmatlar sifatini yaxshilamoqda, balki mahalla faoliyatining shaffofligini ham oshirmoqda. Biroq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar foydasini to'liq olish uchun aholi orasidagi raqamli savodxonlik — ayniqsa keksa avlod va qishloq joylardagi fuqarolar orasida — oshirilishi zarur. Bu mahalla tizimining keyingi bosqich islohot vazifasi hisoblanadi [5].

Mahalla tizimi yoshlar tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega. Mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va jamoatchilik vakillari bilan hamkorlikda yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni kasb-hunarga yo'naltirish va ijtimoiy faolligini oshirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda [4].

'Yoshlar daftari' tizimi doirasida mahalla darajasida aniqlangan ishsiz yoshlarga kredit, kasb o'qitish va ish joyi topishda yordam berilmoqda. 2025-yil rejasiga ko'ra, mahallalarda ixtisoslashuvni belgilash va kamida 200 ming aholini band qiladigan mikroloyihalarni shakllantirish ko'zda tutilgan [11].

Shu bilan birga, so'nggi tadqiqotlar yoshlarning mahalla boshqaruviga ishtiroki masalasida ziddiyatli natijalar ko'rsatmoqda. Bir tomondan, yoshlar motivatsiyasini

oshirishga qaratilgan dasturlar samarali ishlayapti. Ikkinchi tomondan, bir qator mualliflar (Ilkhamov, 2001; Kandiyoti, 2007) mahallaning ba'zan individual erkinlikni cheklovchi nazorat mexanizmi sifatida ham ishlashini ta'kidlaydi [4]. Bu ilmiy munozara hali davom etmoqda va murakkab empirik tadqiqotlarni talab qiladi.

Mahalla tizimini xalqaro perspektivada ko'rib chiqish uning noyobligini yanada oydinlashtiradi. Turli mamlakatlardagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish modellari bilan qiyosiy tahlil quyidagi xulosaga olib keladi:

Mezon	O'zbekiston mahallasi	Sinagapur YumI	Xitoy shehir qo'mitalari
Tarixiy asos	IX–X asr, organik	1960-yillar, siyosiy	1950-yillar, ma'muriy
Hokimiyat turi	Saylangan oqsoqol	Tayinlangan xodim	Partiya vakili
Fuqarolik ishtiroki	Yuqori (yig'in asosi)	O'rta (xizmat asosi)	Cheklangan
Maqomi	Qonuniy mustaqil	Davlat tarkibi	Partiya tarkibi
Xalqaro e'tirof	BMT, UNDP e'tiborida	Samarali model	Nazorat modeli

3-jadval. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish modellarining qiyosiy tahlili

Jadvaldan ko'rinadiki, o'zbek mahallasi tarixiy organik shakllanishi, saylangan rahbariyati va qonuniy mustaqilligi bilan boshqa modellardan ajralib turadi. Bu xususiyatlar mahalla tizimini genuyin fuqarolik instituti sifatida tasniflash imkonini beradi.

Mahalla tizimining barcha ijobiy tomoni bilan birga, bir qator tizimiy muammolar hali o'z yechimini kutmoqda:

- Kadrlar muammosi: mahalla raislari va yettilik a'zolarining professional malakasi hali yetarli emas — Prezident o'zi ham ba'zi mahallalarning 'yagona jamoa bo'lib ishlab ketishni haligacha o'rganmagan'ligini tan oldi [11];
- Gender tengsizligi: mahalla boshqaruvida ayollarning ishtiroki hali ham etarli emas — ayollar mahalla raislari ulushi 15% dan oshmaydi;
- Shahar-qishloq farqi: Toshkent va yirik shaharlardagi mahallalar qishloq mahallalariga nisbatan ancha rivojlangan — bu tengsizlikni bartaraf etish zarur;
- Moliyaviy mustaqillik: mahallalar hali ham asosan davlat moliyalashtirishiga bog'liq — daromad keltiradigan ixtisoslashgan mahallalar modeli endigina shakllanmoqda.

Prezidenting 2024-yil 14-oktyabrdagi farmoni bo'yicha 33 ta og'ir tuman va 330 ta og'ir mahallada alohida islohotlar boshlanishi, mahalla raislarining vakolatlarini kengaytirish (5 ming m² gacha davlat mulkini auktsionga chiqarish), mahallalarga ixtisoslashuv berish va mikroloiyahalar orqali 200 ming ish o'rni yaratish rejalashtirilgan [11].

Bundan tashqari, mahalla bankirlari institutini joriy etish taklifi bildirilgan bo'lib, bu mahallaning moliyaviy samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Davlat banklari venchur kompaniya tuzib, mahalla startaplariga jami 50 million dollar ajratishi ham ko'zda tutilmoqda [9].

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, mahalla tizimi O'zbekiston jamiyatida ijtimoiy boshqaruvning samarali, moslashuvchan va inson manfaatlariga yo'naltirilgan modeli sifatida shakllanib, u mamlakatning ijtimoiy barqarorligi va rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Asosiy xulosalar:

Birinchidan, mahalla tizimi ko'p asrlik tarixiy an'anaga ega bo'lib, uning ijtimoiy legitimligi davlat ta'sisi emas, balki organik jarayon mahsulidir — bu uni boshqa mamlakatlardagi sun'iy yaratilgan mahalliy o'zini o'zi boshqarish modellaridan tubdan farqlantiradi.

Ikkinchidan, so'nggi yillarda joriy etilgan islohotlar — 'Faol mahalla' dasturi, uch daftar tizimi va 'yettilik' mexanizmi — aniq o'lchanadigan ijtimoiy natijalarga olib kelmoqda: 7,5 million fuqaro kambag'allikdan chiqdi, ishsizlik 2 barobar kamaydi, 3,5 ming mahalla qiyofasi yangilandi.

Uchinchidan, raqamlashtirish va moliyaviy mustaqillik yo'nalishida qo'yilayotgan qadamlar mahalla tizimini 'Yangi O'zbekiston — 2030' strategiyasiga muvofiq yangi bosqichga olib chiqmoqda.

To'rtinchidan, kadrlar sifati, gender tengsizligi va shahar-qishloq farqini bartaraf etish borasidagi muammolar hali ham yechimini kutmoqda va keyingi ilmiy tadqiqotlar e'tiborini talab qiladi.

Mahalla tizimi — bu nafaqat o'tmishdan qolgan meros, balki kelajakni qurishning zamin va tayanchi. Uning samaradorligi esa fuqarolar va davlatning birgalikdagi harakatiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.
2. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton University Press, 1993.
3. Sievers E. The Post-Soviet Decline of Central Asia. — London: Routledge, 2003.
4. Ilkhamov A. Mahalla: Between State Control and Civil Society // Central Asian Survey. — 2001. — Vol. 20, №3. — P. 323–342.
5. Kandiyoti D. The Politics of Gender and the Soviet Legacy in Uzbekistan. — 2007.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan 'Yangi O'zbekiston' taraqqiyot strategiyasini 'Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili'da amalga oshirishga oid davlat dasturi. — 2023.

7. World Bank. Uzbekistan: Poverty Assessment Report. — Washington DC, 2023.

8. O'zbekiston Respublikasi 'Mahalla va oila' vazirligi. Yillik hisobot. — Toshkent, 2023.

9. O'zbekiston jurnali. Mahallalarda aholi bandligini ta'minlash yig'ilishi natijalari. — 2024.

10. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for Sociology of Education. — 1986. — P. 241–258.

11. President.uz. Mahalla tizimini rivojlantirish bo'yicha islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha vazifalar belgilab berildi. — 2024-yil 14-oktabr. URL: <https://president.uz/oz/lists/view/8567>

12. UNDP Uzbekistan. Social Development Report. — Tashkent, 2022.